

N. GÓMEZ LLAUGER, *Ciceró, Les lleis*, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 2013, ISBN 978-84-9859-217-7.

El present volum contribueix a la ja ben fornida edició catalana de Ciceró amb una obra deliciosa, el diàleg *De legibus*. Es tracta d'un text que no versa sobre àrides qüestions de teoria del dret mitjançant argumentacions inassequibles als qui no en siguin experts; ben al contrari, Ciceró ha creat, amb aquesta rèplica del diàleg platònic del mateix nom —molt més extens—, una obra tan atractiva com l'indret on la situa, i on les consideracions jurídiques van de bracet de les de caire filosòfic, religiós, històric i literari. Tot i la manca de notícies segures al respecte, el *De legibus* es data entre les obres de senectud de Ciceró, tot just després de la composició del diàleg *De re publica*, que la Fundació Bernat Metge havia editat no fa gaires anys, a cura de Joan Manuel del Pozo.¹ Al mateix autor devem l'edició d'un altre tractat ciceronià ben relacionat amb *Les lleis*, el *De natura deorum*. Tots tres tractats formen un petit cicle, que l'edició de Gómez Llauger tanca amb plena solvència.

L'autora, sense descurar el conjunt de la tradició d'estudis ciceronians, ha estat atenta a les novetats de la investigació, com ho demostra el seu coneixement i bon ús dels treballs de González Rendón, Guerra i Powell, tots tres del 2011, i encara el treball de Cairol del 2012.² El seu bon criteri l'ha feta confiar part del fil conductor dels seus sempre oportuns comentaris a dos experts provats, el filòleg Angel Escobar Chico i l'historiador Pedro López Barja de Quiroga, de les universitats de Saragossa i Santiago de Compostel·la, respectivament.³

¹ J.M. Del Pozo, *Ciceró. La república*, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 2006; J.M. Del Pozo, *Ciceró. La naturalesa dels déus I-II*, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1998-2003.

² D. González Rendón, «La metafòra dell'ombra: sullo stile filosofico di Cicerone», *Camena* 10, 2011; V.S. Guerra, «Imperium de las sentencias judiciales en Roma y en la actualidad», *Revista de derecho privado* 21, 2011, 59-86; J.G.F. Powell, «Legal Latin», en J. Clackson (ed.), *A Companion to Latin Language*, Oxford 2011, 464-484; E. Cairol, «Philosophenweg. Paseos filosóficos: de Rousseau a Benjamin», *Revista de Occidente* 370, 2012, 33-50.

³ A. Escobar Chico, *Cicerón. Sobre la naturaleza de los dioses*, Madrid 2003; P. López Barja de Quiroga, *Imperio legítimo. El pensamiento político en tiempos de Cicerón*, Madrid 2007.

La traducció està adornada amb el rigor de la competència filològica, el mestratge en la tria de les millors solucions sintàctiques i lèxiques, i el talent d'una autora que sap construir períodes que s'escolen com les cadències musicals. El ritme de la frase de Gómez Llauger constitueix un dels aspectes més reeixits d'aquestes *Lleis* ciceronianes, i un dels atractius millors de l'obra. La seua expertesa com a traductora, ja acreditada amb contribucions recents, no desmereix del bon ofici del seu mestre, Pere Villalba. La solidesa de la formació filològica i lingüística de Gómez Llauger ens fa augurar una llarga i pròspera trajectòria a aquestes *Lleis* de les quals celebrem l'anostrament.

Formularem encara algunes objeccions de curta volada, que no enterboleixen la imatge que volem oferir de l'obra, ans miren tan sols a aclarir-ne alguns racons menys lluïts. D'una banda, ens hagués plagut una introducció més extensa, que aprofundís en aspectes com ara el de la transmissió de l'obra, el de la seua relació amb el pensament contemporani, i sobre tot el de la recepció que se n'ha fet. L'autora és perfectament competent per tractar tots aquests temes, tot i que potser els envitricolls dels processos editorials han afectat un pla de treball més ambiciós. D'una altra, també l'elecció de l'edició d'altri⁴ com a base per a la pròpia no sembla metodològicament el procediment més rendible, tot i la dificultat intrínseca d'una obra que se'ns ha transmès en estat fragmentari. Endemés, la utilització de la recent edició de Powell hauria pogut estendre's a aspectes d'interpretació de l'obra, per bé que no sembla pas el cas.⁵ En tercer lloc, la inclusió de la traducció a bona part, si no a totes, de les citacions indicades a l'aparat de notes —de passatges del propi Ciceró, de Plató, etc.— hagués enriquit considerablement l'obra.

Una altra qüestió atreu també la nostra atenció: com a obra que s'emmiralla en d'altres, *Les lleis* fa servir un notable desplegament de recursos metaliteraris, alguns dels quals tenen un caire tan sols conjuntural, destinat a arrodonir un passatge concret en relació amb un personatge o una situació, mentre

⁴ J.G.F. Powell, *M. Tulli Ciceronis De republica. De legibus, Cato Maior, Laelius*, Oxford 2006.

⁵ A tall d'exemple, Gómez Llauger (pàg. 8, n. 2) no subscriu la tesi de Powell que el *De legibus* comprenia sis llibres, talment com el *De re publica*. La qüestió tal volta mereixia una exposició més detallada.

que d'altres tenen una funció més àmplia, com a elements estructuradors del tractat. Gómez Llauger mostra aquí la dependència de Ciceró respecte del *Fedre* platònic, l'escenografia del qual Ciceró pren com a model. Així ho fa quan assenyala la referència al rapte d'Oritia,⁶ i encara amb més claredat arran d'una al·lusió explícita del personatge d'Àtic a un famós passatge del *Fedre*.⁷ Però hi trobem a faltar un comentari més decidit, que faci veure al lector com —si no anem errats— Ciceró emprà aquest recurs de l'al·lusivitat a l'inici dels dos primers llibres, a efectes d'assolir una correcta dramatització. Per consegüent, l'alzina d'Arpinum (pàg. 38) exerceix el paper simbòlic del plàtan platònic —evocat més endavant (pàg. 82, l. 11)—. La qüestió mereix un tractament detingut, que l'autora està en condicions de fer millor que ningú.

Un altre tema d'interès rau en la recepció de l'obra, que malgrat la minsa transmissió manuscrita, reduïda a només tres còdexs, s'endevina molt important. Gómez Llauger recorda el deute envers *Les lleis* de Plutarc, Nepos, Plini, Lactanci, Agustí i Macrobi. Però la nòmina podria ésser més àmplia: Llucià, per exemple, fou autor d'un breu tractat titulat en llatí *Quomodo historia conscribenda sit* (Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν), que reprèn ad litteram l'enunciat ciceronià: 'entenc que consideres, germà, que en el relat històric cal atènyer-se a unes lleis i, en la poesia, a unes altres' (*intellego te, frater, alias in historia leges obseruandas putare, alias in poemate*, pàg. 41, ll. 13-14). I el famós passatge horacià de l'oda III 30 *exegi monumentum aere perennius* té un precedent més que notable al ciceronià 'en efecte, el conreu de cap pagès no pot semblar un plançó tan durador com el que sembla el vers d'un poeta' (*nullius autem agricolae cultu stirps tam diuturna quam poetae uersu seminari potest*, pàg. 39, ll. 2-3).

Errades tipogràfiques, si n'hi ha no les hem advertides. Fa per ser-ne una la doble *n* que ha engruixit el topònim Priene (pàg. 43).⁸ Una líquida vibrant s'ha esmunyit per algun lloc a la nota

⁶ N. Gómez Llauger, *Ciceró. Les lleis*, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 2012, pàg. 40, n. 12, cf. Pl. *Phaedr.* 229b-c.

⁷ N. Gómez Llauger, *op. cit.*, pàg. 82, n. 112, cf. Pl. *Phaedr.* 230b.

⁸ J. Alberich & M. Ros, *La transcripció dels noms propis al català*, Barcelona, Barcelona 1993, pàg. 32.

103 (pàg. 71). *Exceptio confirmat regulam...* En definitiva, amb l'enhorabona a l'autora pel brillant treball dut a terme, ens felicitem també tots els lectors pel que significa com a enriquiment cultural l'edició d'aquest encisador tractat ciceronià.—JORDI REDONDO.
Universitat de València.